

УДК 913.3(100)

ТИПОЛОГІЯ: ПОНЯТЄВО-ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

М. Книш

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. П. Дорошенка, 41, м. Львів, 79000, Україна*

Розкрито особливості застосування в суспільній географії загальнонаукових понять “типологія”, “класифікація”, “систематизація”. Виокремлено наукові підходи до трактування поняття “типологія”. Розкрито зміст поняття “тип країни”. Запропоновано власний підхід до визначення “типологія”.

Ключові слова: типологія, тип, класифікація, систематизація.

У науках, які досліджують велику кількість різномірних об’єктів і явищ, зокрема в біології, географії, психології, соціології тощо, широко використовують такі загальнонаукові поняття, як “типологія”, “класифікація”, “систематизація”. Однак нині нема чіткого і загальноприйнятого означення цих понять. У наукових дослідженнях їх застосовують здебільшого як методичні прийоми групування об’єктів і явищ, у тім числі суспільно-географічних.

Теоретичним аспектам цієї проблеми присвячена невелика кількість публікацій [1, 5, 10, 11]. У науковій літературі є два підходи з приводу використання цих понять. Автори першого підходу вважають поняття “типологія”, “класифікація”, “систематизація” тотожними [1, 7]. Автори другого підходу наголошують на різнозначності цих понять [5, 6]. Погляди деяких авторів незрозумілі, оскільки, вживаючи ці поняття, вони їх не пояснюють.

Ми розглянемо різні підходи до означення понять “типологія”, “класифікація”, “систематизація” і висловимо свій погляд з приводу цього питання.

На тотожності понять “типологія”, “класифікація”, “систематизація” наголошував Е. Б. Алаєв, однак зазначав, що в разі використання цих понять склалися певні традиції. На думку автора, “класифікація” – групування об’єктів, які вивчають за сукупностями (класами), що відрізняються переважно кількісними ознаками, а якісні відмінності, які простежуються між сусідніми класами, відображають, як звичайно, динаміку розвитку або їхній ієрархічний порядок. “Типологія” – групування об’єктів, які вивчають, за сукупностями (типами), що стійко відрізняються якісними ознаками [1, с. 115].

Е. Б. Алаєв розглядав класифікацію і типологію як прийоми систематизації. До “систематизації” він зачисляв методичні прийоми, так або інакше пов’язані з розподілом досліджуваних об’єктів відповідно до мети дослідження і вибраних критеріїв на такі сукупності (або об’єднанням їх у такі сукупності), які мають певну спільність і водночас відрізняються один від одного стійкими ознаками. До прийомів такого типу належить класифікація і типологія [1, с. 114].

Д. Харвей, використовуючи тільки поняття “класифікація”, зазначив: “явища класифікують шляхом посилення на їхні ознаки”. Вимірювання – це певна дія над ознакою об’єкта. З цього випливає, що класифікації можна будувати за допомогою вимірювання ознак, а не за наявності або відсутності прийнятої ознаки. Класифікація за допомогою вимірювання ознак матиме набагато більше інформації (і тому буде реалістичнішою), ніж класифікація, отримана іншими способами [9, с. 227].

О. Шаблій вважає типізацію прийомом систематизації. Він не ототожнює поняття “типізація”, “класифікація” і зазначає: “типізація гнучкіша, ніж класифікація. Якщо в класифікації важливим є неперетинання різних класів одного рівня, її вичерпність, то в типізації явище перетинання, накладання типів виступає скрізь і рядом, а вичерпність необов’язкова. Типізація має справу і з характерними еталонними властивостями, і з перехідними ознаками. Якщо класифікація передбачає існування мінімум двох класів явищ (наявність логічних антиподів), то типізація не виключає виділення тільки одного типу” [10, с. 79].

У науково-довідковій літературі 80-х років ХХ ст. ці поняття розрізняють. Наприклад, поняття “типологія” (від грец. *typos* – відбиток, форма, зразок) розглядають як: 1) метод наукового пізнання, в основі якого розчленування системи об’єктів і їхнє групування за допомогою узагальненої, ідеалізованої моделі або типу. Типологію використовують з метою порівняльного вивчення суттєвих ознак, зв’язків, відношень, рівнів організації об’єктів як тих, що існують, так і розділених у часі; 2) результат типологічного опису і зіставлення. Проблеми типології виникають у всіх науках, які мають справу з різномірними за складом множинами об’єктів і вирішують завдання впорядкованого описання цих множин (хімія, біологія, психологія, мовознавство, географія, соціологія та ін.). Типологія як найуніверсальніша процедура наукового мислення ґрунтується на виявленні подібності і відмінності об’єктів дослідження, на пошуку надійних способів їх ідентифікації [2, с. 564].

В українській енциклопедії поняття “типології” розтлумачено як “...виділення в групи, засіб наукової класифікації за допомогою абстрактних теоретичних моделей (типів), у яких фіксуються найважливіші структурні або функціональні особливості досліджуваних об’єктів” [8, с. 249].

Поняття “типології” в “Логічному словнику” Н. Кондакова (1975 р., друге видання) має два значення: 1) втілення загальних понять, ідей за допомогою конкретних зразків; 2) групування об’єктів за характерними ознаками [6, с. 595]. Оскільки ж у першому виданні словника цього терміна нема, то можна зробити висновок, що в науковій літературі його почали використовувати з середини 70-х років ХХ ст.

У “Короткому логічному словнику” (1991) поняття “типологія” схарактеризовано у трьох значеннях:

- 1) як учення про класифікацію, впорядкування і систематизацію складних об’єктів, в основі яких є поняття про нечітку множину об’єктів і про тип;
- 2) вчення про класифікацію складних об’єктів, які пов’язані між собою генетично;
- 3) вчення про класифікацію складних об’єктів, між якими важко провести чітке розмежування [7, с. 185].

Ці поняття в філософії не ототожнюють. Деякі філософи розглядають класифікацію і систематизацію як два принципово різні способи пізнання. А типологія не є загальноживаним поняттям, хоч у деякі науки воно увійшло досить стійко [5, с. 117].

Філософ М. Каган зробив спробу теоретично обґрунтувати поняття “типологія”, “класифікація”, “систематизація”. Він розглянув ці поняття як різні способи групування досліджуваних об’єктів. На його думку, множина групованих об’єктів може бути гетеро- або гомогенною, тобто представляти сукупність різнорідних або однорідних об’єктів. З погляду М. Кагана, типологія – це групування гомогенних об’єктів. Гетерогенна множина об’єктів може бути простою сукупністю різних об’єктів або деяким системним об’єднанням певних елементів. Згідно з цим, перша множина об’єктів є “класифікація”, а друга – “систематизація” [5, с. 18–19].

За М. Каганом, класифікація – найпростіший і найуживаніший спосіб групування. Для класифікації досить наявності множини об’єктів, які можна розділити на певну кількість класів (груп), що не перетинаються, на підставі властивих об’єктам цього класу подібних рис, які одночасно відрізняють їх від об’єктів, що належать до інших класів. Важлива методологічна умова класифікації – наявність єдиного критерію класифікації.

Водночас класифікація не здатна відобразити взаємовідносини між класами, і тому її використовують для дослідження неорганізованої множини об’єктів. Якщо ж об’єктами дослідження є системні об’єкти, то класифікація повинна уступати місце складнішому методу пізнання – систематизації.

Своєрідність систематизації полягає в тому, що вона розкриває внутрішню впорядкованість системних об’єктів. У цьому її подібність до класифікації. Суть систематизації у зіставленні емпіричних даних об’єктів з метою з’ясування логіки їхнього зв’язку в межах заданої групи і з’ясування емпіричних взаємовідносин різних підгруп у межах усієї підгрупи [5, с. 24].

Типологізацію М. Каган розглядає як спосіб групування. На думку автора, в процесі типологізації один тип відокремлюють від іншого на підставі виявлення відмінностей деяких їхніх ознак за подібності інших, інваріантних для всього ряду [5, с. 24]. Згідно з цим поглядом, типологізація є продовженням класифікації, оскільки класифікація розділяє групи різнорідних об’єктів доти, доки не доходить до рівня якісної однорідності, на якому й перебувають модифікаційні ряди. Виявити ряд об’єктів модифікацією деякого типу можна тільки тоді, коли існує уявлення про цей тип.

Як зазначив М. Каган, типологізація і систематизація, на відміну від класифікації, виходять за межі емпіричних даних об’єктів і звертаються до якогось метаоб’єкта. Однак якщо для систематизації цим метаоб’єктом є цілісність, то для типологізації – це інваріант, який реалізується в різноманітних варіаціях ознак об’єктів [5, с. 25]. До того ж, класифікація завжди відкрита, оскільки може бути продовжена в будь-якому напрямі. Типологізація і систематизація – закриті групування в тому розумінні, що на певному рівні аналізу вони повинні дати відповідь про склад конкретного типу чи системи.

Ми поділяємо погляд, згідно з яким поняття “типологія”, “класифікація” і “систематизація” – це групування множини об’єктів. У цьому разі типологія є групуванням гомогенних (однорідних) об’єктів; класифікація – гетерогенних неорганізованих об’єктів, а систематизація – гетерогенних організованих об’єктів (див. рисунок).



Методи групування множини об'єктів

У таблиці наведено виокремлені нами наукові підходи до трактування поняття “типологія”.

У науковій літературі терміни “типологія”, “типізація” здебільшого ототожнюють. Однак термін “типізація” ліпше використовувати для позначення процесу розбивання множини об'єктів на групи, а “типологія” – для позначення його результатів.

Типологія в нашому дослідженні – це вчення про типи країн, які виокремлені методом типізації. Типізація – це метод розбивання або групування множини об'єктів (країн) на гомогенні множини (однорідні об'єкти), кожна з яких є модифікацією деякого типу. На нашу думку, термін “типологізація”, який використовували в науковій літературі 70-х років ХХ ст., поєднував ці два терміни, позначаючи і метод, і результат дослідження.

Поняття “типу” – головна логічна одиниця розчленування множини об'єктів. Це абстрактне поняття, яке не існує реально, а є результатом складного наукового мислення, яке теоретично відтворює найсуттєвіші характеристики досліджуваної множини об'єктів і об'єднує їх у поняття типу. На цій підставі в рамках множини об'єктів можна виокремити деякий певний об'єкт, який за низкою критеріїв розглядають як представника всієї множини об'єктів [2, с. 564].

Засадами для виокремлення типів країн є наявність спільних типологічних ознак. Однак це не виключає того, що кожна країна має унікальні особливості. Існування різних типів країн – результат історичної еволюції, наслідок того, що країни розвивалися в різних природних і соціально-економічних умовах, за різними економічними, політичними моделями. Типи країн є дуже інерційними, а їхні контури – стійкими. Зміна типів країн відбувається в період зміни етапів світового розвитку або внаслідок революційних змін в окремих країнах.

Є погляд, за яким тип країни розглядають як місце в ранговій системі і виділяють за одним, але, на думку авторів, найважливішим критерієм, наприклад за ВВП на одного жителя. Рангування країн з наступним поділом на групи суб'єктивне. Наприклад, у гістограмі одну групу утворюють країни з ВВП на жителя до 500 дол., а іншу – країни з ВВП від 500 до 1 000 дол. У цьому випадку країни з подібними рангами будуть у різних гру-

пах. Таку типологію країн проводить ООН, Світовий банк, ми називаємо її покомпонентною.

Наукові підходи до трактування поняття “типологія”

Наукові підходи	Автори підходів					Науково-довідкова література			
	Алаєв Е., 1983 [1]	Шаблій О., 1976 [10]	Каган М., 1977 [5]	Вольський В., 1968 [3]	Дмитрієвський, 1982 [4]	БСЗ, т. 25 1976 [2]	УРЕ, т. 11, 1984 [8]	Логічн. словн. Кандикова Н., 1975 [6]	Короткий логічн. словник [7]
<p>А. Типологія як тотожне поняття: 1) класифікації; 2) систематизації.</p> <p>Б. Типологія як метод наукового пізнання за допомогою: 1) теоретичних абстрактних моделей (типів); 2) розчленування і групування об’єктів за подібними ознаками</p> <p>В. Типологія як методичний прийом: 1) систематизація об’єктів; 2) класифікація об’єктів за допомогою абстрактних моделей; 3) групування гомогенних об’єктів; 4) групування об’єктів за характерними ознаками</p> <p>Г. Типологія як результат: 1) типологічного опису і зіставлення; 2) наукового узагальнення</p> <p>Д. Типологія як учення: 1) про класифікацію, впорядкування і систематизацію складних об’єктів, в основі яких є поняття про нечітку множину об’єктів і типів; 2) про класифікацію складних об’єктів, які пов’язані між собою генетично; 3) про класифікацію складних об’єктів, між якими важко провести чітке розмежування</p>	+			+		+		+	

Інтегральні показники теж можуть бути базою для типології. Наприклад, ООН у щорічних звітах про людський розвиток у світі використовує інтегральний показник – індекс людського розвитку. Таку типологію називаємо інтегральною.

Отже, публікацій, присвячених теоретичному обґрунтуванню поняття “типологія”, небагато. У найзагальнішому вигляді можна виокремити три складові поняття типологія. По-перше, типологія – це вчення про методичні прийоми наукового пізнання множини об’єктів. По-друге, наукове пізнання відбувається за допомогою теоретичних абстрактних моделей (типів) або за допомогою розчленування і групування об’єктів за подібними ознаками. По-третє, типологія – це результат наукового узагальнення або типологічного опису і зіставлення. Дедуктивним методом визначають можливість існування деяких абстрактних типів країн, а індуктивним методом доводять їхнє існування.

-
1. *Алаев Э. Б.* Социально-экономическая география: понятийно-терминологический словарь. – М.: Мысль, 1983. – 350 с.
 2. Большая советская энциклопедия. – М.: Сов. энциклопедия, 1976. – Т. 25. – 600 с.
 3. *Вольский В. В.* О типах стран капиталистического мира // Вестн. Москов. ун-та. – 1968. – № 6. – С. 44–53.
 4. *Дмитриевский Ю. Д.* О надходах к географической типологии несоциалистических стран // Изв. Всесоюз. геогр. об-ва. – 1982. – Т. 114. – Вып. 5. – С. 449–452.
 5. *Каган М. С.* Системное рассмотрение основных способов группировки // Филос. и социол. исследования. – 1977. – Вып. 17. – С. 17–25.
 6. *Кондаков Н. И.* Логический словарь. – М.: Наука, 1975. – 717 с.
 7. Краткий словарь по логике / Д. П. Горский, А. А. Ивин, А. П. Никифоров. – М.: Просвещение, 1991. – 220 с.
 8. Українська радянська енциклопедія. – К.: Укр. рад. енциклопедія, 1984. – Т. 11. – Кн. 1. – 606 с.
 9. *Харвей Д.* Научные объяснения в географии. Общая методология науки и методология географии. – М.: Просвещение, 1974. – 502 с.
 10. *Шаблій О. И.* Межотраслевые территориальные системы (проблемы метеорологии и теории). – Львов: Высшая школа, 1976. – 200 с.
 11. *Ядов В. А.* Социологические исследования: методология, программа, методы. – М.: Наука, 1987. – 247 с.

TYPOLOGY: CONCEPTUAL AND TERMINOLOGICAL ASPECT**M. Knysh**

*Ivan Franko National University of Lviv,
P. Doroshenko Str., 41, UA – 79000 Lviv, Ukraine*

Peculiarities of human geographical using of general scientific concepts of typology, classification and systematisation have been represented. Scientific approaches to explanation of a concept of typology have been distinguished. Author approach to explanation of a concept of typology has been suggested. Essence of a concept of type of country has been explained.

Key word: typology, type, classification, systematisation.

Стаття надійшла до редколегії 13.10.2006

Прийнята до друку 25.10.2006